

**Marko Pavliha z
Boštjanom
M. Zupančičem**

Pavliha: Na začetku najinega kramljanja si bom v privilegirano počaščeni vlogi izpraševalca dovolil osebno noto v spominskem molu. Spoznala sva sredi osemdesetih let prejšnjega stoletja in – si morete predstavljati! – preteklega tisočletja na ljubljanski pravni fakulteti ob vašem povratku iz Združenih držav Amerike, ko ste delovali v tesni pisarni v nekakšnih katakombah namesto v kabinetu, ki bi bil vreden učenjaka svetovnega formata. Poiskal sem vas z nemalo treme, saj je o vas mnogoteri glas pripotoval v šentflorjansko deveto vas, namreč da ste izjemen pravnik s harvardskim doktoratom, filozof, polihistor, kolumnist, pisatelj, pesnik in strasten iskalec resnice, nisem pa še mogel vedeti, da boste kmalu postali sodnik na ustavnem sodišču nove samostojne države in potem na Evropskem sodišču za človekove pravice, kjer ste preživeli skoraj dve desetletji. Takisto ste sloveli kot strog, ameriško pedanten in avantgarden profesor, ki so ga mnogi čislali in skorajda malikovali, nekateri pa po stari slovenski navadi zavistno črtili in se ga otepali. Za razlog nenapovedanega obiska sem si izmislil vprašanje v zvezi z mojo diplomsko nalogo s področja kriminalistike in kazenskega procesnega prava (zakaj priče spreminjajo svoje izjave tekom postopka), v resnici pa sem vas hotel le osebno doživeti, ker sem do obljubljene Amerike zaradi bližnjih sorodnikov vedno gojil vzničene simpatije. Pogovor je bil vznemirljiv in nenavadno psihoanalitično naravnčan, v naslednjih letih

Boštjan M. Zupančič

pa sva se še nekajkrat srečala zaradi mojega podiplomskega študija v Kanadi, pri čemer ste mi prijazno napisali priporočilo, čeravno z dokaj provokativnim predhodnim vprašanjem, ali sem res prepričan, da je to zame. V tistem času sem prebral vašo sijajno knjigo *Bitje in hrepenenje*, ki jo krasi dobrohotno posvetilo, zdajle pa naj nama služi za odskočno desko v umsko in duhovno sfero.

Milenko Vakanjac je v spremni besedi zapisal, da v zvrst slovenskega eseja vnašate »zlasti drugačne teoretske poudarke, pa tudi čisto literarne vidike, ki jih zvrst, za katero od Izidorja Cankarja dalje na Slovenskem ne najdemo posebej uspešnih predstavnikov, znova obuja kot nadvse privlačno, sporočilno in premisleka vredno.« Knjigo dobesedno začnete z eno samo veliko ljubeznijo in uvodno premiso, da obstajata dve vrsti ljudi, pesniki in drugi, tisti, ki so, in oni, ki niso, in tudi dve vrsti

Ljudstev: tista, ki svojim pesnikom prisluhnejo in jim slede, in ljudstva, ki pravijo *ce n'est pas que la literature*.

Ker ste naše gore list, spoštovani profesor Zupančič, poznavalec domačih razmer in hkrati svetovljan, ki je dobro polovico svojega življenja preživel v tujini, boste lahko zelo objektivno odgovorili na ogrevalno vprašanje – četudi se v imenu bralcev že zdajle priporočam za subjektivne puščice – kakšno ljudstvo je slovenski narod?

Zupančič: Hvala za vaše reminiscence in za prijazne uvodne besede! Kar zadeva eseje in esejizem, je res, da sem ga v Naših razgledih – ko sem jih pošiljal še iz New Yorka – kot prvi spet uvedel v slovensko literaturo. Toliko za literarno zgodovino, ker sem se takrat navduševal nad Montaignovimi spisi, ki veljajo za izvor tega literarnega žanra. Tega mi v “ljudski republiki” seveda niso priznali; ta primat so mi literati pozneje, ne da bi se ženirali, jasno odrekli. *Tant pis*, bi rekli Francozi. A to se navezuje na vaše vprašanje o tem, kakšni smo Slovenci: narod brez herojev.

Seveda se vsi spomnimo pesniške formule nam vsem dragega Cirila Zlobca, dolgoletnega urednika Sodobnosti: »Lepo je biti Slovenec, ampak težko.« To je tako značilno za Zlobca in za njegov primorski optimizem! Sam pa sem po naravi, ker sem pač predvsem kritični intelektualec, pesimist. Bliže mi je Svetlana Makarovič s svojimi Slovinci. Ti so se zadnje čase pretvorili v Butalce. Fran Milčinski, ki je bil po očetu Čeh – to je bistveno! –, je bil od vseh najboljši diagnostik. In preroški prognostik! Bil je najin kolega pravnik, med drugim sodnik za mladoletnike v še civiliziranem času Stefana Zweiga pred prvo svetovno vojno, ko je bil svet še urejen. Pa vendar je že takrat postavil to butalsko diagnozo.

O tem, kakšno ljudstvo so Slovenci, torej ni dvoma, *catch* pa je v vprašanju, zakaj je ta ugotovitev šele zdaj prišla polno do izraza. No, tudi to je očitno. Zdaj smo prvič v svoji zgodovini državno in politično neodvisni. Ne moremo se več izgovarjati ne na Dunaj ne na Beograd. V sobi smo ostali sami. Ogledalo nam je postavljeno pred nos. Nimamo izbire, moramo se v njem gledati *ino* ogledati.

Sam sem temu do zadnjega nasprotoval, bil sem poslednji Mohikanec – tudi to se razbere iz mojih esejev v Naših razgledih. Spomnim se enega z naslovom *Ex Oriente lux!*, zaradi katerega me je napadel sicer sijajni Rado Bordon, pesnik iz Kopra, ki je tudi napisal lepo zbirko *Večne zanke*. Tudi on je bil pravnik, mimogrede, in tudi nanj so pozabili.

Protislovnost osamosvojitve, ki so jo seveda režirale tuje obveščevalne službe, zlasti tudi nemška, se je zdaj izkazala za kontraproduktivno.

V temelju je šlo za to, to mi je takrat odkrito rekel pokojni France Bučar, da ohranimo »etnično čistost«. Kar koli že to pomeni, ker to je vprašanje genetike. Tudi znani Pučnikov citat cika točno na to, sicer zamolčano in šele danes politično nekorektno ambicijo. Škandal z izbrisanimi, butalski poskus administrativnega etničnega čiščenja, ki smo ga na Evropskem sodišču za človekove pravice (ESČP) ostro obsodili, so zakuhali butalci: predsednik takratne vlade Peterle, Bavčar kot notranji minister in državni sekretar Devetak ter posredno vsa takratna vlada. Še vedno čakam, da bo za to kdo od teh "osamosvojiteljev", kot jim pravi Peterle, kazensko odgovarjal.

Tu ne gre samo za neumnost, s katero butalski policaj lovi Cefizlja: pri enim vratih noter, pri drugih ven. Gre za razizem, za prikrit fašizem. V to past se je pod njihovim vplivom ujelo veliko Slovencev, kar v Jugoslaviji ne bi bilo mogoče. Neža Kogovšek Šalamon, zdaj ji pišem spremno besedo, bo o tem objavila knjigo v angleškem jeziku. Tako se bo zadeva dokončno internacionalizirala. Svetovna javnost bo o tem informirana, velik del Slovencev pa si še vedno zatiska oči!

Druga taka zgodba je bila kalvarija z varčevalci Ljubljanske banke, tudi primer pred ESČP. Tu za debakel niso bili krivi desni. Na "kontinuitetni" levi sceni tudi ni manjkalo butalcev, ki so, da bi blokirali ustavno-sodno presojo s strani ustavnega sodišča, o tem z dvotretjinsko večino v Državnem zboru sprejeli ustavni zakon. Ime, ki mi ga je takrat s tem v zvezi omenil Kučan, je bil Mitja Gaspari – a nesposobnih, ki niso bili zmožni predvideti tega finančnega debakla in so prikrivali to, kaj se je v Ljubljanski banki res dogajalo, je bilo po mojem še nekaj drugih. Kam je šel ves denar, sem vprašal na javni obravnavi na ESČP. Na to niti njihova pariška odvetnica ni bila v stanju odgovoriti.

S temi zadevami je vse skupaj prišlo tako daleč, da me je eden od kolegov sodnikov na ESČP vprašal takole: »Pa kaj je s temi tvojimi Slovenci!? Drugega za drugim ustvarjajo škandale, ki potem pridejo v Strasbourg ...«

Sedanje zgodbe z migranti, ki so jo na Bližnjem vzhodu seveda zakuhali Američani, na slovenskem teritoriju ne bi bilo, če bi bila posredi večja država Jugoslavija. Ker so jo balkanizirali, kar v angleščini pomeni dezintegrirali, razdrobili, se stvari odvijajo vse drugače. Spet je protislovno, da je osamosvojitvev prinesla učinek prav nasproten tistemu, ki so ga butalci želeli. Karma? Zdaj mrzlično iščejo vzroke za grdo nestrpnost do prebežnikov, na izvorni greh pa so pozabili. *Quod ab initio vitiosum est, tractu tempore convalescere non potest* (tako Marcus Porcius Cato, pravnik, veliki kritik Cezarja in njegovih imperialnih ambicij).

Navkljub vsemu pa se na koncu strinjam s pesnikom. V Sloveniji smo doma. Imamo to prekrasno Slovenijo. Če pozabimo na državo, ki nam pobira davke in počne neumnosti, so ljudje vsaj na mojem koncu Primorske v svoji človeškosti neprekosljivi. Niso, kot na Zahodu, plastični in odtujeni. Z njimi najdemo stik in sočustvovanje. Problem je negativna selekcija, ki se je zgodila dobesedno takoj po osamosvojitvi. Zdaj imamo butalsko »elito« in demokracijo, ki jo je naplavila: to je ta problem. Žal pa ostajamo narod brez herojev. Brez elite.

Pavliha: Če vam smem navkljub težki temi pritrditi v malce hudomušnem slogu, bi rekel *my sentiments exactly*, kot je to storil Pierce Brosnan med prvim srečanjem s Colinom Firthom v glasbenem filmu *Mamma Mia*, povsem primeren pa bi bil zgolj slovenski zaskrbljeni vzklik *mati moja!* Strinjam se z vami, smo kot bolni prebivalci metaforične Cukrarne v butalskem Blatnem dolu, ki bi bil sicer lahko pravi biser v prečudoviti naravni školjki, če ga ne bi prebivalci tako zelo posvinjali, da ne uporabim kakšne vulgarne besede. Bržkone poznate izkušenega diplomata Bojana Grobovska, ki ponuja lucidne odgovore na retorično vprašanje, zakaj recimo Slovenija ni Švica. Meni, da je slovenska kriza predvsem kriza vrednot, ker nas preveva obrambni nacionalizem in se nam maščuje nikoli dovršena samorefleksija o različnih obdobjih naše zgodovine. Zato potrebujemo državnike in etično, nadpovprečno izobraženo elito, iz katere jih bomo rekrutirali, a nam je žal primanjkuje. Veleposlanik še pravi, da naj bo »manj krpanovščine in Krpanov ter več Vidmarjev, Boscarolov in Žižkov,« vi pa ste v *Bitju in hrepenenju* sijajno zapisali, da bi potrebovali epidemiologijo smiselnosti in bi morali cepiti s pesmijo dovršen del populacije, da bi »ves narod vzcvetel v veselju do življenja«. Večkrat sem v vaših esejih prebral misel *it takes one to recognize (know) one*, ki sem jo zares doumel šele po nekajletnem bivanju onkraj Atlantika. Drži, sorodne duše se hitro "povohajo" in spoznajo, gliha vkup štriha, tako med zlikovci kot med dobrimi ljudmi, ki jim je kristalno jasno, da je podoba elite na slovenskih tleh vse bolj izrojena, kajti v gospodarstvu, politiki in pravzaprav vsepovsod mrgoli zasvojenih prededipalnih snobov, jare gospode, povzpeticov, svetohlincev in licemercev. Na to sta recimo opozarjala izjemni dr. Anton Trstenjak in pozneje dr. Janez Rugelj skozi osvetljeno temačnost samomorilnosti in zasvojenosti premnogih Slovenk in Slovencev z alkoholom, kokainom, tobakom in drugimi škodljivimi substancami ter navadami, recimo pocestnim

divjanjem, toda to so simptomi, ne pa vzroki (j)etičnosti, ki jim prav vi posvečate obilo raziskovalnega erosa.

Živo se spominjam najinega pogovora o španskem filozofu Joséju Ortegi y Gassetu, ki je pred skoraj stotimi leti napisal provokativno knjigo *Upor množic*, v kateri je razglabljal tudi o eliti in ljudi ločil na človeka maso (množico) in človeka odličnika. Že tedaj je ugotavljal, da so se množice količinsko, s kopičenjem, povzpele do polne družbene moči, vendar se ne bi smele in zmogle voditi same, še manj pa upravljati družbo, zato je Evropa prestajala najresnejšo krizo, ki je lahko zadela ljudstva, narode in kulture. Večina ljudi, je modroval Gasset, se izgubljeno pretika skozi življenje in hodi, kot da bi jih nosila luna, povsem drugače pa je z izbranim, odličnim človekom, elitnikom, ki mu življenje »ni v slast, če ga ne postavi v službo čému transcendentnemu«. Cicero je v svojem znamenitem in zadnjem delu *De Officiis* v isti tonaliteti poučeval sina, da čuti takšen človek nujnost, da služi, in ko mu ta nujnost umanjka, iznajde težje, zahtevnejše norme. Njegovo življenje odlikujeta disciplina in plemenitost, ki se opredeljuje z zahtevnostjo in obveznostmi, nenehnim urjenjem – *askésis*, ne pa s pravicami. Elita živi ustvarjalno življenje, katerega pogoj je »režim visoke higiene, velikega ugleda, nenehnih spodbud, ki drastijo zavest dostojanstva«.

O vsem tem in še čem, profesor Zupančič, razglabljate v svoji tetralogiji o "suhih kravah", med katerimi še posebej slovi *Druga od suhih krav*, ki ste jo poimenovali *Tembatsu*, kar v japonščini pomeni kazni, ki prihaja zviška, z neba, bojda pa se med naprednimi intelektualci prijemljeta tudi poslednji dve, pri katerih sem imel čast sodelovati: *Razprave o razlogih za razsulo* in *Epifanija*. Nam lahko poveste malce več o tem, zakaj ste se sploh lotili tako težkega in nekonformističnega pisanja, kaj je bistvo vseh štirih knjig, po kakšnem ključu ste izbirali soavtorje? Mar lahko upamo na sproženje procesa avtosinhronizacije, o katerem je v migrantskem kontekstu nedavno govoril dr. Yuri Yatsko, fizik, psiholog in znanstvenik, ki raziskuje meje znanosti, paraznanosti, ezoterike in jih prenaša v vsakdanje življenje? Če bi njegovo prognozo presadili v našo vrednotno osiromašeno trdo zemljico, bi lahko sklepali nekako takole: ko bo število odličnikov in drugih samouresničenih in ozaveščenih oseb doseglo 5–7-odstotno kritično maso, se bodo tudi drugi ljudje začeli množično spreobračati na boljše, kar pomeni, da bi bili kot družba ali narod sposobni kvantnega preskoka na višjo duhovno raven, saj veste, v duhu prerokbe, da bo moralo biti 21. stoletje duhovno, sicer ga ne bo.

Zupančič: Sam sem, kot sem že rekel – pa zlasti v slovenskem sobesedilu – pesimist. A to šele zdaj. Leta 1986 sem se po petnajstletni emigraciji v ZDA vrnil, poln pozitivne energije in idej. Verjel sem v socializem, realno obstoječi, takšen, kot je takrat bil pri nas. (Nikoli nisem bil član partije ali kake druge stranke.) Razpad socializma sem doživel zelo osebno, po izkušnji s kapitalizmom malone tragično. Od takrat sonce ni več sijalo kot poprej. Tako sem rekel znanki Gruberjevi, sestri mojega študenta s Harvarda, novinarki Christian Science Monitor, ki je v Ljubljano hodila iz Rima. Ker, kot je rekla, se je v Ljubljani kaj dogajalo, v Rimu pa ne.

Zgrožen sem bil nad tem, da hočejo odpraviti »družbeno lastnino nad produkcijskimi sredstvi«, kot mi je rekel Kučan, v korist »znanih lastnikov«. *Nonsense*, to je bila regresija na že preseženo zgodovinsko stopnjo. Saj zato pa sem že večkrat rekel, da smo se Slovenci kar naenkrat znašli na napačni strani zgodovine.

Iz tistega časa se spomnim dveh dogodkov.

Prvi pogovor, ki se ga spomnim, je bil, ko še ni kazalo na razpad sistema. Petru Kovačiču Peršinu sem rekel, da mora vendar biti vsakomur socialno-psihološko jasno, da smo na primer že *vis-à-vis* neki malomeščanski Avstriji po naši socialistični mentaliteti in zavesti zgodovinsko pač daleč naprej. Odvrnil mi je: »Ja, celo moja stara mati, če gremo v Avstrijo, to takoj opazi.«

Ko pa se je ta regresija začela dogajati, je bil pri meni, ker so se takrat za samoupravljanje itd. na Zahodu zanimali mnogi napredni intelektualci, neki angleški profesor. Popoldne sva sedela v naši jedilnici na Zrinjskega cesti, jaz sem jadikoval nad tem, kar se je dogajalo. V sobi se je počasi temnilo, tako dolgo sva se pogovarjala. Zelo potrpežljivo me je poslušal, na koncu pa je rekel: "Če so delavci tako neumni, da bodo glasovali za kapitalizem, potem je to usoda, ki si jo zaslužijo ..."

No, ne vem, če si jo res. Jugoslavijo in njen socializem je bilo treba uničiti prav zato, ker je njen socialistični sistem – to pa je bil "slab" vzorec, po katerem bi se lahko zgledovali še drugi – odlično deloval.

Zvijača, o kateri danes odkrito govorijo in jo povsod prakticirajo, je bila finančna. Državi, ki jim je napoti, dajo velike kredite z »ekspertnim« zagotovilom, da bo to dvignilo gospodarsko rast. Jasno, država potem kreditov, s katerimi so si *nota bene* Slovenci zgradili svoje hiše, ni zmožna vrniti, niti obresti. Potem vijak privijejo, država gre v gospodarsko krizo. In politično nestabilnost.

Kot sem že zapisal, je v Jugoslaviji k temu odločilno pripomogla nemška BND (*Bundesnachrichtendienst*). Vžigalna kapica na tej patroni so

bili Albanci v Srbiji, ki jih je tako strastno zagovarjal Jaša Zlobec, Džuli Šviga, v Mladini. Nemci so »zlopamtila«, dolgoročno izredno maščevalni. Srbom zaradi druge svetovne vojne in še česa niso nikoli odpustili. To o vlogi BND v Jugoslaviji je bilo vse opisano in objavljeno v ameriškem tisku, ničesar si nisem izmislil. Čas pa je, da to že enkrat pride v naš zgodovinski spomin.

Ob samem osamosvajanju, spomnim se ustanovnega kongresa SDZ (Slovenske demokratske zveze) 11. januarja 1989 v Cankarjevem domu v Ljubljani, ni bilo nobenih drugih medijev, samo nemški. Naključje? Genscher v svojem rumenem puloverju je bil boter slovenske osamosvojitve, nihče pa po butalsko ni pomislil na to, da bi bil za vsem tem lahko še kak drug motiv. Ker sem sam vodil ta ustanovni kongres, sem bil zgrožen nad prvim revanšističnim izpadom kiparja Marjana Keršiča in sem hotel krotiti tiste, ki so mu sledili: zaman. Absces se je odprl, gnoj je začel teči iz rane. Tam in takrat se je začela slovenska zdaj že prislovična razdeljenost, ki je prej nisem niti slutil. No, in če že dajemo stvari na zgodovinski zapisnik, Pučnika in njegove kmečke avtoritarnosti (patriarhalnosti) nisem prenesel od samega začetka. Če bo kdo kdaj vprašal, zakaj sem bil s Kučanom v njegovi kampanji za predsednika: to je bil razlog.

Bom poskusil odgovoriti še na vprašanje o naših »suhih kravah«. Hipoteza je jasna. Posledica kemične demaskulinizacije (predvsem možganov) je, da ni več Ojdipa, pri katerem bi se sin enačil z očetom. Tako se je sesul poprej večni sistem asimilacije moralnih norm, normativne integracije. O tem, kako je ta sistem deloval, sem nedavno tega odkril sijajno knjigo disidentske feministke, zdaj profesorice v Cambridgeu, Carole Pateman z naslovom *Ženski nered* (*The Disorder of Women*, 1980, str. 23). Takole pravi: »Dečki gredo skozi dramatičen Ojdipov kompleks pod grožnjo kastracije, ko opazijo, da so deklince 'kastirane'. To jih prisili, da se poistovetijo z očetom. Tako je Ojdipov kompleks dobesedno raztreščen, Freudov superego pa začne svojo rast in postane dedič moralnih norm. Deček v lastnega asimilira očetov ego in tako absorbira vse moralne zavore, ki izhajajo iz očetovega delovanja. Tako postane moški otrok moralni snovalec (*moral agent*), kajti nastanek superega mu omogoči, da se vključi v širšo družbeno skupnost. Toda za deklince je ta proces precej drugačen. Ko pridejo do grozljivega spoznanja, če se primerjajo z dečki, da so že 'kastirane', Ojdipov kompleks šele nastane. Tako se začne dolga pot, na začetku katere deklince lastnega očeta sicer napravi za svoj spolni objekt, a Ojdipovega kompleksa morda nikoli ne razreši.«

Jasneje se tega ne da povedati. A poanta tu ni na deklicah. Poanta je na dečkih, ki te identifikacije z očetom niso več zmožni, ker biološko niso več dovolj moški, da bi jim to uspevalo. Tako se popolnoma podre moralno ravnotežje med jinom in jangom, med moškim in ženskim načelom. To je recept za kitajski *luan*, za kaos in nered. Lep primer tega je gospodinjstva mentaliteta, kot temu pravi Boris Jež, neke Angele Merkel. Empatija brez razsodnosti.

To je torej ta teorija in to je vse, kar je treba razumeti. Res je, kar je zdravega, se najlepše presodi po tistem, kar je bolnega. Tako smo klasičnega Ojdipa, kot ga imenuje Vesna Vuk Godina, ne da bi razumeli njegov pomen, prej slabo razumeli in premalo cenili. Imeli smo ga za samoumevnega. Nič več. Ko je razpadel na prafaktorje, pa se čudimo razcveteli patologiji v spektru od psihopatov, sociopatov, patoloških narcisov pa do maminih sinčkov, po italijansko *mamonov*. Če to razumemo, nam je jasno, kako da se je razprl spekter patologije, ki ga je še Otto Kernberg opisoval kot nekaj sicer patološkega, a ne običajnega. Mimogrede, to nima zveze s prej omenjenimi Butalci. Oni tega problema pač niso imeli.

V tej mlakuži zdaj plavamo, in ko zvečer gledamo poročila, se čudimo, kako od bank do politike, od univerzitetnih profesorjev do dobredelnih organizacij vse cveti v moralni patologiji. Prav malo nam pomaga, če kaj od tega razumemo.

No, še beseda o t. i. duhovnem 21. stoletju. Andre Malraux, ki je avtor te formule (»21. stoletje bo duhovno, ali pa ga ne bo.«), prej opisanega ni mogel predvideti. Tega ni mogel predvideti nihče. Sam sem maksimo lansiral kot svetel žarek upanja v to temo, ker sem imel *satori* (epifanijo, razsvetljenje) in vem, kako se problemi lahko v trenutku razrešijo.

Skupaj z Aldousom Huxleyjem (*The Doors of Perception* (*Vrata zaznave*), 1954) lahko samo upamo, da bodo znanstveniki našli molekulo, pa ne njegov LSD, ki bo to povzročila. To ni nepojmljivo in tu je Huxley človeštvu naredil veliko uslugo.

Pavliha: Čeravno gre za sila intimno doživetje, za katerega sam dokaj neblogljeno slutim ali si domišljam, da me je enkrat blagoslovilo, bi vas vendarle poprosil, da našim bralkam in bralcem opišete svojo osebno izkušnjo *satorija*, te kulminacije zena, ki jo onkraj budizma v drugih religijah in kulturah imenujejo tudi epifanija, razsvetljenje, iluminacija, vrhunsko doživetje, *Unio Mystica*, holistični preblisk, zakrament trenutka, praznost, osvobojenje, *samadhi*, spokoj, nirvana, kozmična zavest,

objektivna zavest, zavest o sebi, iniciacija ... Imate morda kak nasvet, kako naj se ljudje dokopljejo do takšnih stanj in spoznanj, je po vaše sploh še mogoče, da posameznik premaga grozljive učinke sintetičnih kemikalij in brutalnega neokapitalizma ter se v naraščajočem tropu čustvenih vampirjev in ledenih povzpetniških sociopatov vendarle sklene v člen nujne človeške verige, recimo nekakšne *Human Chain 3.0*?

Zupančič: Ja, to ste lepo postavili v kontekst, sobesedilo. In res je, kot pravi Malraux, če se tu ne bo nekaj resetiralo, je po nas. Žal! Toda Krišnamurti v neki svoji knjigi govori o vprašanju, ki ga ni mogoče postaviti. Kje šele, da bi nanj odgovorili. Tudi jaz ne morem.

Pred časom sem za to, kar opisujete, uporabil računalniški izraz *reset*. Pri modernih napravah govorimo o *restartu*. Kadar se nam na računalniku nekaj »zacikla«, ga za prvo silo lahko na novo zaženemo (*restart*). Pogosto to reši problem, ker se je v ozadju ekrana nekaj zavrtelo v začarani krog (*recycle*). No, to ozadje ekrana je seveda naše nezavedno. Tudi pri računalniku največkrat sploh ne vemo, v čem je problem, vemo le, da se je v drobovju raznih silikonskih sinaps nekaj »zaciklalo«. Problem prej ko slej prepoznamo kot nekaj disfunkcionalnega, nimamo pa pojma, kaj bi to lahko bilo: podzavest.

Kljub temu pogosto res pomaga, če računalnik na novo zaženemo. Tako se prekinejo začarani krogi, v lacanovski psihoanalizi ponavljanje napake, po francosko *repetition*. Ne razumemo pa – niti malo! –, v čem je bil problem. A videti je, da to ni usodno. Vnovični zagon repetitijo odpravi in z istimi programi računalnik naenkrat spet dela dobro. Recimo, da je to *mali satori*, kot mu pravijo – in ni tako redek!

Za razliko od *restarta* pa je *resetiranje* nekaj bolj radikalnega. Resetiranje pomete z nepotrebni programi in njihovimi zaklopi (*bugs*). Pogosto moramo iste ali druge programe znova namestiti. Program, ki nam je delal težave, je izbrisan. Nadomesti ga nov, sodobnejši – ali vsaj čista, neproblematična različica starega. Pred resetiranjem sicer priporočajo, da stare datoteke, da jih ne bi izgubili, shranimo na trdi disk. Tudi pri *satoriju* je nekako tako. Zato pravi Daisetsu Teitaro Suzuki, da je po *satoriju* svet sicer isti kot poprej, le da smo kakih pet centimetrov nad zemljo.

Vse to je slišati preprosto. In tako tudi je, *ex post facto*, v retrospektivi. Toda dokler smo ujeti v zaciklane programe, je vse zelo zapleteno, jalovo in težavno.

Kako doseči *restart*?

No, Evald Flisar je ta poskus zelo plastično opisal v *Čarovnikovem vajencu*, ki sem ga takrat željno prebral. Na koncu sem bil sicer razočaran, ker do *satorija* ni prišlo, a ni naključje, da je bil roman tako zelo priljubljen, prava slovenska uspešnica. Tu moram povedati, da mi je spričo metafizične izkušnje zelo hitro jasno, ali pisec oziroma pesnik govori iz intimnega doživetja ali ne. Toda ta izkušnja je izredno redka. Poleg tega tisti, ki so še v samem resetiranem stanju, o tem ne govore. Na primer Krišnamurti.

Pavliha: Slikovito ste povedali tole o resetiranju. Spomnilo me je na poskus nekaterih zaskrbljenih državljanov pred približno petimi leti, pri katerem sem naivno sodeloval, da bi resetirali kar celo Slovenijo, kar je sicer spodneslo tedanjo vlado, a je bila takoj "nadgrajena" z drugimi mutacijami, ki se prav tako niso obnesle. Iz tega lahko izpeljemo sklep, da je najprej treba resetirati posamezne delce, da bi lahko potem resetirali Celoto, kar je mukotrpen in skorajda utopičen proces. Kako je že rekel Kvintilijan: *Scendenti circa ima labor est; ceterum quantum processeris, mollior clivus* – ko si še pri dnu, je vzpon proti vrhu težak, a bolj ko se vzpenjaš, blažja je strmina. Hkrati je modroval, da se tisti, ki je enkrat dosegel vrh, ne trudi več v drugo smer. Skratka, hvala vam, da lahko tudi ob tej "sodobni" priložnosti z vami planinarim po metafizičnem hribovju, če pa se nama bo na tej transverzali še kdo pridružil, toliko boljše.

V zadnjem času vas ima tudi širše, bolj laično občinstvo priložnost pogosto gledati in poslušati na televiziji in brati v različnih medijih in na medmrežju, ko lucidno in nemalokrat brez dlake na jeziku komentirate aktualne družbene probleme. Še posebej odmevne so vaše prodorne kolumne na spletnem portalu Planet Siol.net (<http://www.siol.net/priloge/kolumne.aspx>), v katerih med drugim pišete o razvrednotenju vrednot, diskriminaciji, sodniški kandidaturi za vašega naslednika na ESČP v Strasbourgu, avantgardnem sindromu in pozitivni ter negativni selekciji. Torej navzlic pesimizmu še vedno verjamete v družbeno angažiranost oziroma aktivno državljanstvo, kot se temu popularno reče? Iskreno upam, da je tako, kajti čeprav tvegam kliše, bom vseeno izpovedal svoje in še marsikoga mnenje, da vas domovina zdaj potrebuje še bolj kot pred četrto stoletje, kajti če dokončno zavozimo tole našo državico, res ne vem, kakšna prihodnost se obeta našim zanamcem.

Zupančič: Predvsem moram povedati, da je prej opisana transcendentalna izkušnja edini vir moje, kakršna koli že, ustvarjalnosti. Brez *satorija* pri meni ne bi bilo nič.

A iz tega izvira, kolikor je to spet mogoče, zapis resnici. Po *satoriju* je sicer vsaka beseda, ker je kot partikularno iztrgana iz univerzalnega, laž. Rekel bi celo, da je *satori* nekaj, kar presega antinomijo med univerzalnim in partikularnim. Zen budisti govorijo o dualizmu. Antinomija med univerzalnim in partikularnim je v tem, da ti dve entiteti obenem izključujeta druga drugo, po drugi strani pa se zlivata druga v drugo, druga drugo terjata. *Satori* je skok v univerzalno. Doživljamo ga kot zlitje, fuzijo z univerzalnim. Je spoznanje, da je univerzalno vir vsega in da so vse posamičnosti od njega zgolj izposojene. In izven njega niso resnične.

Ko je Mojzes Boga vprašal, kako naj ga predstavi svojemu ljudstvu, mu je Bog rekel: »Sem, ki sem.« Ni si dal imena, ni rekel: »Jaz sem, ki sem.«, ker v univerzalnem, kar Camus imenuje *unité*, tega sploh ni. Stopi se v univerzalnem, v Celoti.

Teologi tega seveda tudi ne razumejo, razumel pa je to Jacques Maritain, ki je katoliški veri blizu in velja za njenega metafizika. Bog namreč tudi ni rekel: »Jaz sem tisti, ki je nad vsem, ki je vir vsega.«, kar je tudi res. A to je drugotnega pomena, ker se Bog, ki je univerzalno in vsebuje vse posamičnosti, ne more opredeliti kot nekdo, ki je nekaj – ločeno od vsega drugega. On enostavno je. Hegel je to označil kot *Selbstbewusstsein* in je to odlično razumel kot Bit. Heidegger pa absolutno ne; on je razumel samo diametralno nasprotno od tega: Nič in grozo pred Ničem.

V metafizični Resnici so, kot rečeno, vse partikularnosti, recimo miza, ki je pred mano, izposojene od univerzalnega. Tako so neposvečeni tudi Platona povsem narobe razumeli, ko je izhajal iz podmene, da so prve Ideje in da variacije dejanskosti vse po vrsti iz njih šele izvirajo. To je ta platonični idealizem, ki so ga stoletja narobe razumeli. V tem smislu, čeprav je izraz semantično preobremenjen, se opredeljujem za neoplatonista. Ampak to so samo besede, izločene iz Celote, in torej zavajajoče.

In v tem je problem, ker sta civilizacija in človeštvo po izvirnem grehu razdvojena, dualistična. Izgon iz raja je bil izgon iz univerzalnega, v katerem dualizma ni bilo. Človek je bil pahnjen v kopicu partikularnosti. Ni zmožen narediti končne sinteze. *Satori* pa je prav končna sinteza vsega v Vse. Pravzaprav mi sploh ni jasno, zakaj ne: pot do Tja je vendar tako kratka. Videti je, da mora v sistemu priti do nekakšnega kratkega stika, da bi se *reset* res zgodil. Pot do tja je iskanje Resnice.

Rekel bi celo, ker to je bilo pri meni res že pred *satorijem*, da sem bil resnici zapisan od malega. Heh, moja mati je bila stroga učiteljica in mati. Priznala mi je samo, da sem »odkritosrčen«. To poudarjam, ker

je to po mojem predpogoj za *reset*. Brez intelektualne poštenosti ni (v metafizičnem smislu) nič.

Tu bi omenil še nekaj. Pred kratkim sem o umetni inteligenci (*artificial intelligence*, AI) prebral knjigo Pedra Dominga z naslovom *Master Algorithm*. Pol je sicer nisem razumel, a po njej si prav lahko predstavljam, da bi bili tega sintetičnega preseganja samih sebe prej zmožni računalniški delokrogi (*circuits*) kot pa ubogi človeški možgani. Pri tem seveda ne merim na inteligenco. Visoki IQ prej zavaja kot ne. Pač daje možnost hitrega manipuliranja s posamičnostmi, kar je lahko slabo.

Rešitev za civilizacijo lahko pride od tam, kdo ve. Še vedno pa mislim, da je imel Huxley prav. Treba bi bilo izumiti molekulo, s katero se bo človek otresel analitičnega ukvarjanja z drevesi. Ker zaradi tega ni zmožen videti gozda.

Ker mi gre izključno za resnico, nimam mesijanskega kompleksa. Slovenije na primer ne bom reševal, lahko pa povem Resnico. Če to zaleže, prav. In če ne, tudi. Tudi ko tukaj govorim, me zanima samo resnica. Je pa seveda moja resnica moja, subjektivna. Ne vem, ali je to na moji strani družbeni angažma, sam ga tako ne doživljam.

Je pa pri tem zanimivo, da se vedno spomnim Czeslava Milosza: »Pesniku je do tega, da bi bil slaven v lastni vasi!«, to je, da pišem za Slovence in Slovenijo, čeprav bi veliko bolj zaleglo, če bi pisal v angleškem ali celo francoskem jeziku. Samo, nekatere stvari v slovenščini znam povedati, v drugih jezikih pa ne. Ali kot pravi E. M. Forster: »*How do I know what I think, till I see what I say?*« (»Kako naj vem, kaj mislim, dokler ne vidim, kaj sem rekel?«) In ta »rekel« je zame slovenski »rekel«.

Pavliha: Nedavno sem podobno izpoved prebral v Delu, ko je »najin« odgovorni urednik, pisatelj, dramatik in predsednik Slovenskega centra PEN navkljub mnogim angleškim stvaritvam onkraj šentflorjanskih meja in slovesu najbolj prevajanega slovenskega dramatika (vsaj v tujini, saj veste, *nemo propheta in patria sua*) preprosto priznal, da lahko le v materinščini poseže do svojih najglobljih vrelcev nezavednega, kjer se skrivajo najžlahtnejša kozmična in intimna izkustva ter seveda tisto, kar je za ustvarjanje najpomembnejše, kar je kulturna Pramati vseh družbenih mater, očetov, sinov, vnukov in pravnukov: Domišljija.

Imate tudi svojo spletno stran (<http://www.bostjanmzupancic.com>), ki je na voljo v slovenščini in angleščini, pa me zanima, ali jo sami sproti urejate in ažurirate ali imate kakšno pomoč? Kakšne so vaše izkušnje z internetom, poleg tega, da je neskončen vir informacij? Sam sem bil

nekoč kar intenzivno prisoten na medmrežju, recimo na družabnem omrežju Facebook in lastnem blogu *Mare Liberum*, a sem se po nekaj letih razočarano umaknil, ker je po meni brizgalo preveč anonimne gnojnice, vsekakor tudi zato, ker me je petletka v politiki kar precej umazala, kljub mojemu prepričanju, da nisem naredil nič hudega ali nepoštenega. Motimo se tako in tako vsi in je menda to človeško, razen če napak v nedogled ne ponavljamo, kar je diabolčno. S tem v zvezi bi vas pobaral tudi po vašem mnenju glede tanke meje med svobodo izražanja na eni strani, ki je bila dobesedno s krvjo priborjena človekova pravica, in človekovim dostojanstvom na drugi strani, ki sodi med ključne »moderne« človekove pravice po evropskem pravu – v *Listini Evropske unije o temeljnih pravicah* je denimo na prvem mestu poglavje o dostojanstvu – pa tudi po mednarodnem pravu in nasploh v svetovnem etosu? Ker je nedavno v onstranstvo odšel Umberto Eco, si ga drznem označiti za enega največjih planetarnih mislecev 20. stoletja, omeniva njegov roman *Praško pokopališče*, v katerem najdemo šokantno in hkrati paradoksalno izjavo glavnega protagonista, lažnega stotnika Simoninija, genialnega ponarejevalca, ki sovraži vse po spisku, še najraje Jude, pa tudi jezuite, ki so bojda »prostožidarji, oblečeni v ženska oblačila«, a hkrati pravi: »Jaz pa nimam predsodkov.« Kako bi lahko ljudem brez kompliciranega znanja o človekovih pravicah in ustavnega prava razložili, do kod se je mogoče legalno in legitimno javno pridušati, ne da bi pri tem prekoračili pravni in etični Rubikon?

Zupančič: Sam sem se tudi na Evropskem sodišču za človekove pravice kot lev boril za osebnostne pravice (*droits de personnalité, Persönlichkeitsrechten*). Zadnja in ključna zadeva v tem pogledu je primer *Delfi proti Estoniji*. To je sicer dolga zgodba o osebnostnih pravicah, a so bile o tem vsaj naše generacije pravnikov, ki so še študirale pri profesorjih Finžgarju in Sajovicu, kar dobro poučene.

Knjigo prof. Finžgarja *Osebnostne pravice* je izdala Slovenska akademija znanosti in umetnosti, prevedena je tudi v srbski jezik. Osebnostne pravice so zasebno-pravni korelat človekovim pravicam. Problem je v tem, da v anglosaškem pravnem sistemu tega preprosto ne poznajo, njihova mantra je samo nebrzdana »svoboda tiska«. O tem sem imel sicer eno predavanje v Londonu, a kaj dosti tudi to ni zaleglo.

Prostore za komentiranje pod članki, na kar sam nikoli ne pristanem, imenujem »kloake«. To, kar se dogaja tam in tudi na Twitterju, je grozljivo, le da na Twitterju ljudi lahko blokiraš in pika. Po omenjeni ESČP

zadevi so v Sloveniji vsi spletni časopisi postali veliko previdnejši, pa še zdaj v teh kloakah razbereš vso slovensko patologijo. Finžgarjevo sijajno knjižico bi moral prebrati vsak Slovenec, pravniki pa bi jo sploh morali imeti na nočnih omaricah!

Glede neposrednega hujskaštva. Test za to je t. i. jasna in prisotna nevarnost (*clear and present danger*) iz ameriškega primera *Brandenburg v. Ohio*. To je absolutna meja tudi za ESČP – če gre za hujskanje, ki je ta trenutek v Sloveniji aktualno (nasproti prebežnikom).

Sicer pa je meja dovoljenega precej fluidna, razlikujejo med »vrednostnimi sodbami« na eni in »navedbami dejstev« na drugi strani. To velja za novinarje. Pri tem imajo politiki, ker so *a priori* javno eksponirani, manjše pravice, to izhaja že iz znanega primera *Tanner v. Estonia*.

Druga skrajnost je skrajnost politične korektnosti. Ta želi zavirati izražanje »nekorektnih« mnenj, in to je zadnje čase v ZDA že prava histerija, še zlasti na univerzitetnih kampusih. Tudi to gibanje je intelektualno nasilno; edina obramba zoper to je vendarle svoboda izražanja. Na splošno je z Johnom Stuartom Millsom mogoče reči, da se moja svoboda, tudi izražanja, konča točno tam, kjer se svoboda (osebnostna pravica) nekoga drugega začne. To odlično napotilo, a vse je seveda odvisno od moralne presoje. Te pa v »ljudski republiki« izrazito primanjkuje.

Mojo spletno stran, ki ste jo prijazno omenili, ureja moj stari prijatelj, ki nalaga veliko tega, kar objavim ali vsaj napišem. Stran ima svojo slovensko plat, pa tudi angleško. Vse moje knjige so tam dostopne v PDF-formatu, vsak si jih lahko tiska – brez stroška. Tudi zato pravim, da sem nad internetom navdušen. Google je krasen primer umetne inteligence, kot jo opisuje prej omenjeni Domingo. On se na Google tudi ves čas sklicuje.

Sam izhajam še iz časa, ko smo pisali na pisalne stroje. Prvi računalnik sem v ZDA na fakulteti dobil leta 1985 in takrat se je pisanje spremenilo v oljno slikanje: človek lahko svoje napake naknadno popravlja. Zadnja inovacija na tem področju pa so inteligentni programi (*DragonDictate*), s katerimi lahko narekujete neposredno na zaslon. To mi je po zadnjih izboljšavah v kratkem času omogočilo, da sem »napisal« nekaj daljših spisov, ki bi jih sicer ne mogel. Zelo priporočam, samo vedeti je treba, da nekateri ljudje pišejo, kot govorijo (jaz), drugi pa govorijo, kot pišejo. Meni je narekovanje (v angleščini) prav v užitek. Seveda pa potem to lahko na ekranu uredim in širim, kot sam prvim, po šivih. Tudi ta program je že stvar AI, umetne inteligence.

Pavliha: Tisti, ki vas že dlje časa pozorno spremljamo, ne da bi imeli pri tem zle namene Velikih bratov in sestrá, hipoma zastrizemo z ušesi in razburkamo možgane ob znamenitih inicialkah BMZ, za katere nekateri celo pravijo, da so blagovna znamka. Takisto vemo, da ste nadarjen pesnik, o čemer priča tudi vaša spletna stran. Bi vas lahko prosil, da nam za pričujoči intervju poklonite katero od vam najdražjih pesmi?

Zupančič: Lahko. Tole je Jevtušenkova pesem, ki sem jo prevedel (pa mi je Evald takrat ni hotel objaviti). Pesem me je navdušila pred štiridesetimi leti, v angleškem prevodu: takrat sem bil v Cambridgeu, v ZDA. Prevedel pa sem jo, iz angleščine, a šele pred nekaj leti. Nekje globoko v nas delujejo slovanski geni, to je, kot je rekel neki moj prijatelj iz Prage, naša skupna krvna skupina.

PRIPROŠNJA

Misli na mé v pomladnih nočeh
in misli na mé v poletnih nočeh,
misli na mé v jesenskih nočeh
in misli le nàme v zimskih nočeh.

Čeprav me ni tu, sem pač tam daleč nekje,
ni me ob tebi, nekje sem v tujini,
vlez' na hrbèt se – med hladne lanene
rjuhe, kakor da v mórju lebdíš,
prepusti se válu z menoj – samotna kot jaz.

Za dne pač ne silim ti v misli;
naj jih le dan vse spreobrne.
Osmodí naj te dim cigaret in pijača preplavi,
zamóti se, daj, doklèr ne zbledim spred tvojih oči.

No, prav, ne misli na nič tekom dne,
na mène le misli, o mèni sanjari – sredi noči.
Od daleč, ko slišiš vlakóv ta nočni brlizg
ter veter, ki trga na kósme oblake,
zabôga tedaj – čuj! – me usliši.

V kamrici tvoji naj čutim te tvoje
od vznícenja in od bolésti priprte oči
in dlaní na sencéh – ter srce, ki kriči.
Glej, tako te rotim, da v tihoti noči,
ko po strehi nad tabo dež poškrebljá,
ko ledene so rože v oknih in sneg se iskri,
ko tam si nekje med zavestjo in snòm:

Pomisli na mé v pomladnih nočeh,
in misli le nàme v poletnih nočeh,
pomisli na mé v jesenskih nočeh
in misli le nàme v zimskih nočeh.

Pavliha: Profesor dr. Zupančič, sem brez besed, kar je sila nenavadno za učitelja prava in nekdanjega (čtudi kratkotrajnega) politika, čigar priimek prav tako izhaja iz Češke (zato doma obožujemo Milčinskega!), najlepša hvala za tale dar. Naj izrazim upanje, da boste še na mnoga leta neutrudljiv sodelavec Sodobnosti in neomajen spremljevalec, kritik, komentator in spodbujevalec dogajanj v naši domovini, nekakšen *Slovenian cosmopolitan pacemaker* ali Branilec Metapsihičnega Znanja.

Za epilog najinega pogovora bi vas rad še povprašal nekaj povsem vsakdanjega, namreč kakšni so vaši načrti za prihodnost, ko boste dokončno zaključili sodniško funkcijo v Strasbourgu. Saj se boste vrnili v Slovenijo ali vendarle obstaja možnost, bog ne daj, da ostanete v Franciji? Boste še poučevali, vsaj občasno? Lahko poleg esejev in kolumn v kratkem pričakujemo novo knjigo, nemara pesniško zbirko ali roman?

Zupančič: Za pravno in tudi siceršnjo zgodovino lahko brez nepotrebne skromnosti dam na zapisnik, da sem bil na ESČP v Strasbourgu v zadnjih sedemnajstih letih daleč najvplivnejši sodnik. To mi priznavajo šele zdaj, ko sem najstarejši. Ko že odhajam. Pravijo mi *guru u Strasburu*, Neslovani pa *the brain of the Court*.

Cela vrsta mojih idej, ki sem jih razvil še na Harvardu, se je tu prijela: doktrina o mučenju; pravica zoper samoobtožbo; remedij ekskluzijskega pravila; doktrina o judiciranju prihodnjih, nehistoričnih dogodkov; razlikovanje med pravicami in privilegiji; razlika med odgovornostjo za dejanje in odgovornosti zaradi biti storilca kaznivega dejanja (temu pravim *do-be-do* doktrina), pomen osebnostnih pravic itd. Vem, da ni simpatično, da se s tem hvalim, a ker smo narod brez herojev, moram to,

kot rečeno, vsemu navkljub vendarle dati na zapisnik. Bil bi zelo zadovoljen, če bi bili Slovenci – zaradi samih sebe! – na to ponosni. Upam, da so zdaj ponosni na Petra Prevca, svetovnega prvaka v smučarskih skokih. Mulec je *cool*, pravi kerlc. Z njim se hvalim pred kolegi in drugod. Za zmago ni nadomestila! A rekorden skok je razviden, pravne sinusoide pa ne. Tudi v tem je problem.

Odločilno pri vsem tem je, da imamo na ESČP sodniki, kadar se ne strinjamo, možnost pisati pritrdilna in predvsem tudi odklonilna ločena mnenja. To je posihmal spet na zapisniku, še zlasti, ker je pogosto prevedeno tudi v francoski jezik. Ne verjamem, da se bo pri nas kdo za to zanimal, a veliko tega je zbranega v dveh knjigah, *The Owl of Minerva*, *The Owlets of Minerva*, *Minervina sova* in *Minervine sovice*.

Tudi je zanimivo, da temu bolj sledijo v anglosaškem svetu. Tam se bolj zavedajo, kakšna je moč sodnega precedensa. Imam prijatelja v Singapuru, bivšega prodekana s Harvarda, ki me o tem sproti obvešča. No, to je spet ena prednost interneta. Vse je na našem strežniku (HUDOC). A zadoščenja so v pravu, kot vse drugo, abstraktna: to ni tako kot pri nevrokirurgu prof. Dolencu. On s svojo izvirno operacijo pod turškim mostom (*sella turcica*) nekomu odstrani posledice anevrizme in se to vidi. Človek vstane in je zdrav. Krivice (in pravičnost) pa so do zdaj poniknile v sodne arhive – in izginile. Zdaj se je prav zaradi interneta to na srečo spremenilo.

Ne, romana ali dramskega dela nisem sposoben napisati. Mislim, da je moj problem, da za kaj takega nimam dovolj kratkoročnega spomina ali kot pravijo v računalništvu *random access memory* (RAM). Cankar je nekje rekel: »Pišem črtice, ker za kaj večjega ni energije ...« Tudi to je lahko problem. Drugi problem je domišljija, Lacanov *imaginaire*. Kot otrok in mladenič sem imel bujno domišljijo, tam nekako do časa, ko sem začel študirati pravo. Možno je, da abstrakcije – in pravo so same abstrakcije – slabo vplivajo na domišljijo. Po drugi strani pa je tako, da je med pravniki veliko literatov, od Prešerna do Kersnika, Tavčarja pa vse do Toneta Pavčka.

Se bom vrnil v Slovenijo?

Bom, če bo vsaj znosno. A prijatelji me svariijo, da so se v Sloveniji v zadnjih letih medosebni odnosi brutalizirali. Profesor Trstenjak pa me je že pred leti dodatno opozarjal, da pri nas vsak, ki je javno eksponiran, postane strelovod. Ni povedal, zakaj, a kot sem prej rekel, se je to še poslabšalo prav z osamosvojitvijo. Jaz pa imam tanko kožo in celo popolnoma nemotivirane (*gratuitous*) napade zelo težko prenašam. Morda je to tisto, na kar je meril Ciril Zlobec, ko je rekel, da je sicer lepo biti Slovenec. A težko.